

İLK ANADOLU VATAN KÜLTÜRÜ KURUCULARI

A. CAFEROĞLU

Eski Türk kültür taşıyıcılarının Orta-Asya bozkır göçeri hayatından sıyrılarak, Ön-Asya sahasında yeni yerleşik bir kültür vatanı kurma çabası, Malazgirt zaferi sonrası, Selçuklular devletinin hesabına geçilecek en büyük başarılarıdır. Aslında, bu yeni teşebbüs, "Müşterek Orta-Asya Türk dil ve kültür birliği"nin bir devamından başka bir şey olmamakla beraber, bilhassa Oğuz Türklerinin Orta-Asya siyasi hayatından ayrılarak yerleşik hayata geçmesi anlamına da geldiğinden, Türk kültür tarihi için önemi, bir kat daha artmaktadır. Daha önce aşama ve taşma tecrübeleri sonunda, plânlı bir sıçrama ve yayılma hüviyetini taşıyan bu yeni kültür transferi, Selçuklular devletinin kuruluşundan çok daha evvel, aşağı yukarı VIII.-X. yüzyıllardan itibaren başlamış ve güneyde kurulan yeni bir devletle sağlanabilmiştir.

Başlangıçta Horasan yolu ile başlayan bu yeni Türk dilli uruk, boy ve soyların dağılışı ve taşması, ilk hamlede Erzurum, Tarsus gibi saha arası bölge içerisinde tutunmaya çalışmışsa da, sonraları daha verimli ve hayat dolu bir yurt edinme ve vatan kurma hevesi teşvikiyle, Anadoluyu bütünüyle kapsamıştır. Bu suretle Orta-Asya sınırlarından tâ Akdeniz kıyılarına kadar uzayan muazzam bir saha, Türk idaresi ve kültürünün etkisi altına alınmıştır.

Türk kültürünün ve vatan edicilerinin bu yayılma ve vatan kurma teşebbüsü, karakter itibariyle eski Türk göçlerinden çok daha farklı yönlü olmuştur. Çünkü bu, büyük bir Türk kitesinin ve toplumunun uzak Asya topraklarından, Avrupa kıtasına yaklaşması gibi bir kültür değişimini mânasına da gelmekteydi. Buna yanaşı, yeni yad ellerde tutunmak ve oraların iklimiyle imtizaç etmek gibi bir takım yeni yeni mesuliyetli maddi hayat şartları, vatan kurucularını uzun zaman düşündürmüştü, onları düzenli bir yerleşme geleneğinin kurulmasına zorlamıştır. Bu çağın Orta-Asya bozkır hayatı alışkanlığını uzun zaman bir kült haline getiren Türk boy ve soyları, elbette, yeni vatan edindikleri sahanın her türden şartlarıyla savaşmaya mecbur tutulmuşlardır. Bu ise, at üstü ve çadırli Türk halkları ve boyları için o kadar da kolay sayılmazdı.

Nitekim, tarihlerde "Büyük Türk yerleşmesi" gibi ad alan Selçuklular devri Türk yerleşmesi ve vatan aranması meselesi, çok daha önceleri, talihlerini kendi ana vatanları Orta-Asya Türk hayat ve iklim şartları dışındaki sahalarda arayan ve deneyen Peçenek, Karluk, Kıpçak, Kanklı, Kalaç ve saire gibi bir takım esaslı Türk boylarının teşebbüs ve yoklamaları ile başlamıştır. Buna göre, "Müşterek Orta-Asya Türk kültürü" nün etnik ve dil yapısı substratunu, Oğuz boylarının kudretinin ve manevi gücünün vücûda getirdiği Selçuklular¹ devletinin kuruluş ve türeyişinden daha önce ortaya çıkmış sayılmaktadır. Bu kuruluşun esaslanması ise, her şeyden önce Orta-Asyalı Uygur, Karluk ve bilhassa Oğuz boylarının kültür yönünden, birbirine sıkı bağlı bulunmaları sayesinde olmuştur. Bu takdirde Selçuklular devleti, aslında Orta-Asya Türk halklarından kopma bir parçadan başka bir şey olmamıştır.

Okadar ki, Orta-Asya Türk tarihi araştırmacılarının en etkiliisi sayılan V. Bartold, haklı olarak, Selçuklular toplumunun hayat ve tarihinin, Orta-Asya Türk halkları hayat ve kültür varlığının ayrılmaz ve bölünmez bir parçası olduğunu kesinlikle ortaya koymuştur. Aynı fikir, hiç şüphe yoktur ki, Türk dili ve kültürü için de, rahatça söylenebilir. Çünkü Selçuklular devletinin kuruluşu, umumiyetle Oğuz, daha doğrusu Türkmen halkının², dünya Türklüğü tarihinde, Ortaçağ İslâm aleminin muhitinde, hiç bir Türk boyunun ve halkının ulaşamadığı en yüksek zirveye erişmesini, temin etmiştir³. Buna göre, aradaki etnonim ayrılığına bakmıyarak Oğuz kabile adı, Türkmen kabile adının bir eşiti olarak kabul edilmektedir. Birûnî, Mervezî ve emsali gibi çağın söz sahibi bilginler, İslâm dinine intisab etmiş bulunan Oğuz halklarına, çekinmeden Türkmen halk adını vermişlerdir. Polonya bilginlerinden, W. Kotwicz, konuyu daha derinlemesine işleyerek, Türkmen kelimesi üzerinde ısrarla durarak, Türkmeni doğrudan doğruya Türk ve dolayısıyla Türkîş üçlüsünden türetmektedir. Demek oluyor ki, Türkmen kavimi Oğuz ve Türgiş batınından türeme bir boy sayılmalıdır.

¹ Selçuk kelimesinin türeyiş ve anlamı hakkında bir çok fikirler ileri sürülmüştür. Fakat bunları, şimdilik tahmin edici saymak zordur. Bak : VI. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii-Küçük-Asya Selçuklular devleti*, 1941, s. 22; L. Rasonyi, *Selçuk adının menşeiine dair*, Belleten, III, sayı 10, s. 377-384; A. N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen*, 1958, s. 102.

² A. Yu. Yakubovskiy, *Voprosi etnogeneza Türkmen v VIII-X. vv.*, s. 51-52 = *VIII-X. yüzyıllar Tür. menlerinin kavmi türeyişi meselesi*; İbrahim Kafesoğlu, *Türkmen adı, manası ve mahiyeti*, Jean Deny armağanı, Melanges Jean Deny, Ankara 1958, 121-135; Aynı yazar, *A propos du nom Türkmen*, Oriens, 1958, XI, 1-2, s. 146-150; W. Kotwicz, *Contributions a l'histoire de l'Asie Centrale*, Rocznik Orientalistyczny, XV, s. 159-195.

³ V.V. Bartold, *Oçerk istorii Türkenskogo naroda*, s. 27 (*Türkmen halkı tarihi*).

Haddi zatında Türkmen sülalesine mensub Selçukluların büyük imparatorlarından sayılan Toğrul Bek (1038-1093), Alp-Arslan (1063-1072) ve Melik-Şah (1072-1092) ın himmetleri sayesinde yeni imparatorluğun sınırları durmadan genişletilmiş ve yeni düzene konmuştur. Pek tabiidir ki bu yerleşme ve vatanlaşma, zamanın siyasi kültür ve sosyal hayatı tarihiyle, Orta-Asya ve Yakın-Şark milletleri hayatını da etkilemekten geri kalamazdı. Hatta dünya milletleri tarihçi ve fikir adamlarının bir çoğunun kanaatine göre, Selçuklular devletinin kuruluşu ve Türklerin Anadolu'da yerleşmeğe başlamaları, bütün Asya milletlerinin kültür hayatını değiştirmeye kâfi gelmiştir. Demek oluyor ki, Selçuklular devletinin kuruluşu, diğer yabancı milletler kültür hareketinin gelişmesinde bir nevi yardımcı olmuştur. Geniş Türk toleransı sayesinde de, Selçuklular devleti cihan tarihçilerinin teveccühünü kazanmıştır. Çağın siyasi hayat şartlarına uyularak Bizansla Türk sülâleleri arasında, akrabalık kurma geleneği bile kurulmuştur. Elçilikler kuruluşu, ekonomik gelişmeler gibi diğer milletlerarası münasebetler, dış Türk etnik zümresinin Anadolu'ya girişlerini kolaylaştırmaktaydı.

Nitekim daha VIII. yüzyıl Orhon yazıtlarında adları geçen, çağın Türk boyları arasında oldukça önemli yer tutmuş bulunan Oğuzlar⁴, ancak XI. yüzyılda, Selçuklu kumandanlarının idaresi altında Ön-Asyaya doğru kaymaya ve ilerlemeye başlamışlardır. İlk hamlede Bizans imparatorluğu sınırlarını kendi askeri planlarına uygun "Uç" lar halinde kapadıktan sonra, doğuda Malatya, güneyde Tarsus, kuzeyde Erzurum şehirlerini elde etmeği başarmışlardır. Sıkışık bir duruma düşen Bizans imparatorluğunun, daha o çağlarda Peçenek, Guz (Oğuz) ve émsali gibi Türk boylarından imdat umması, hiç bir netice vermeyince, 1071 yılındaki meşhur Malazgird muharebesi, bütün Ön-Asyanın, Selçuklular tasarrufuna geçmesini temin etmiştir. Buna yanaşı, bu Türk akını ve genişlemesi, Türk kültür ve siyasi hakimiyetini Azerbaycan, Suriye, Irak, Mısır, Karadeniz kuzeyi bölgelerine kadar taşımıştır. Ve bu göçler sayesinde "Müşterek Orta-Asya Türk Kültürü" de parçalanmaya yüz tutmaya mecbur olmuştur.

Askeri zafer, Türk dil ve kültürünün, en emin yayılım vasıtalarından biri olmuştur. Türk akıncıları, başarılarının gururu hissiyle yeni vatan edindikleri Anadolu'nun derinliklerine kadar ilerliyerek, kendileri ile beraber, Türk dilini, kültürünü, örf ve idaresini, götürmekte idiler. Bütün Anadolu Türk eline geçtikten sonra ise, artık Türk boy ve halkları, eski Orta-Asya bozkır hayat geleneklerinden ayrılarak, yeni yer-

⁴ Oğuz kelimesi hakkında bak : Louis Bazin. *Notes sur les mots "Oğuz" et "Türk"*, Oriens, VI, 1952, No. 2, s. 315-322.

leşik kültür hayat prensiplerine yaklaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Aynı mecburiyet, yeni kurulmakta olan Türk kültürü sahaları için de gerekli idi. Bundan dolayıdır ki vaktiyle devlet hayatı şartlarından sayılan “otlakiye” aramaktan, şehir hayatına yönelme, yeni Türk toplum hayatının can damarı mesabesinde sayılırdı. Neticede, Sultan Mesud’un daha önce Süleyman tarafından 1077 yıllarında feth edilmiş olan Konya şehrini, kendine başkent olarak ilân etmesi, Selçuklular devletinin Anadolu göbeğinde kurulmuş sayılmasını gerektirmiştir. Bununla beraber, sahayı Türk kültür ve dil yatağı haline getirmek için, mutlak burasını iç yabancı unsurlardan temizlemek, bu da olmazsa, onları yeni kültür harekâtı etkisi altında bırakmak ve hatta onlardan faydalanmak lâzımdı. Selçuklular idaresi altına giren Oğuz boylarının bütün aile kesafeti ve sürüleri ile beraber Anadoluya taşmaları ve akmaları, istenilen siyasi istekleri bir dereceye kadar gerçekleştirilebilecek karakterde görülmekte idi. Oğuz Türklerinin ilk milli ve tarihi fikir ürünü sayılan “Kitabı Dedem Korkut”, Anadolu Oğuzlarının, daha doğrusu Türklüğünün, bu husustaki kabiliyet ve becerikliliğini ortaya koyacak kadar bir değer taşımaktadır. Bir çok Türk geleneğini ve kültürünü açıklayan bu eser, aynı zamanda devlet idaresinin iç noktalarını da belirtmektedir. Hele kahraman Türk “Alp”larının eserinde temelli yer buluşları, çağın fikir hareketlerine de bir işaret sayılır.

“Alp” kelimesinin türeyişi meselesi, şimdiye kadar ortaya koyulamamıştır. Kelimeyi Moğolcanın “alban”ından türetenler de vardır. Fantistik sayılan bu fikrin ilmi bir değeri yoktur. “Alpağut” kelimesi ile ilgili sayanlar da yok değildir⁵. Zannedildiği gibi, dar bir kullanım sahasında kalmamış, anlam yönünden hem devlet idaresi, hem de din çevresinde de kullanılmıştır. Nitekim “Alp” lakap olarak Selçuk sultanları ve emirleri tarafından sevilerek kullanma imkânını bulmuştur: Alp Arslan, gibi. Türk geleneğine uyularak “Uc” askerlerine de aynı ad verilmekte idi⁶. Aşık Paşa, Türk milli hayatından doğma “Alp” adına, bir iftihar rengi vermek üzere, sofiyane mesleğe mensup olanlara da “Alp-eren” denildiğini yazmaktadır. Ve bu sınıfa mensup olanların, ayrıca “dokuz” şartı uymak mecburiyetinde bulduklarını bildirmektedir⁷.

Selçuklular, aynı zamanda, çağın diplomasi kaidelerine uyarak Gök-Türk ve Uygur unvanlarını dahi kullanmakta idiler⁸.

Böylece Türk uruk ve boylarının göçleri ve durmadan vatan sınır-

⁵ A. N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen*, s. 97-98.

⁶ Fuat Köprülü, *Osmanlı devletinin kuruluşu*, TTK. 1959, s. 78.

⁷ F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk matasavvıflar*, s. 273.

⁸ Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965, s. 317.

larının merkezden uzak yeni sahalara kayması, çağın çeşitli kaynaklarında belirli yer tutmaya başlamıştır. Bu kaynaklardan bazıları 1040 Dandanakan zaferini, sâdece bir savaş neticesi olarak tavsifle yetinmemiş, bu tarihi olayı aynı zamanda, Selçuklular devletinin kuruluş başlangıcı olarak kabullenmişlerdir. Bu tarihi günde, Tuğrul Beyin Horasan hükümdarlığına yükselişi meselesi, çağın tarih akışına yeni bir yön veren bir olay olarak telakki edilmekle kalmamış, Türk halklarının Orta-Asya sahasında yeni Ön-Asya'ya doğru aktarılması mahiyetinde görülmüştür. Devrin tarihçileri, umumiyetle Türk yayılımı üzerindeki görüşlerini belirtirken “bunların her ülkeye rahatça girebildiklerini ve hiç bir engelle karşılaşmadan, muazzam sahalara yayıldıklarını” bildirmekten çekinmemişlerdir. Hatta “şehirlerin Türklerle doldurulduğuna” işaret etmeyi de lüzumlu bulmuşlardır. Nitekim Kâşgarlı Mahmud da “*Yer yüzünü Türkler kaplamışlardır*”, o kadar ki “*dünya yalnız bu Türkleri taşımaya kâfi gelmiştir*”, demektedir.

Azerbaycan edebiyatının ünlü üstadlarından Nizâmi Gencevî de, Selçuklular devri Türk kültür akışına ve yerleşmesine takılmayı ihmal etmemiştir. Büyük bir hayretle karşıladığı bu hadiseyi, şiirlerinden birinde:”

Kûh-i Hazer ta bederyâ-yı Çîn

Heme Türk, pör Türk binem zemîn

“Hazer denizinden ta Çin denizine kadar her yeri Türklerle dolu gördüm”⁹, demekten kendisini alamamıştır. Velev mübâlagalı olmakla beraber, çağın Türk genişlemesi, ne de olsa, muazzam bir siyasi olay karakterini taşımış ve yeni bir Türk kültür hamlesi olarak, göz önünde bulundurulmuştur. Okadar ki 1099-1165 tarihlerinde el-İdrisi, Oğuz şehirlerinden ve bunların çokluğundan bahs ederken, Türk akınları üzerine “şimalden şarka doğru uzandıklarına” da işaret etmiştir¹⁰. Demek ki Oğuz Türk boyları, daha Orta-Asya devri hayatlarında bile, şehir hayatına bir yakınlık duymuşlardır. Buna ek olarak da Bartold, daha X-XI. yüzyıllarda, Sırderya eteklerinde Yeni-Kent harabelerinin, Oğuz sultanlarının merkezi sayıldığına işaret etmiştir¹¹. Demek ki, Ön-Asya Türk göçleri, Oğuz Türklerinin ağır baskısı ve etkisi altında cereyan etmiş, sayılmalıdır. Bu suretle kesif Oğuz-Türkmen boylarının Anadoluya geçerek akmaları XI. yüzyılda doğudan başlamıştır. 1015-

⁹ Nizami Gencevî, *Hamse*, Teheran 1320, s. 409.

¹⁰ S. P. Tolstov, *Goroda Oğuzov = Oğuzların şehirleri*, Sovetskaya Etnografiya, 1947, No. 3, s. 55-102.

¹¹ V. V. Bartold, *Turkistan v epohu Mongolskago naşestviya*, II, SPb. 1900, s. 179.— *Mogol istilâsı altındaki Türkistan*; M. H. İnanç, *Türkiye tarihi Selçuklular devri*, 1944, s. 2.

1020 yılı akınlarından sonraki 1047 yılı akını, artık planlı ve hatta stratejik bir gayeyi bile gütmüştür. Buna göre de Malazgirt savaşı zaferi karşısında, hiç bir kudret, bu Türk kültür yerleşmesine ve dağıtımına engel olamadı. Neticede 1071 yılı, Anadolu'nun bütünü ile Türkler eline geçişinin bir uğurlu tarihi olarak sayılmıştır.

Bir nevi söz sahibi Oğuzların sayılmasına bakmayarak, yeni kurulmakta olan Selçuklular devletinin iç huzuru yine de yerini bulmuş değildir. Çoğunlukla Oğuzlarla birlikte, Yürük ve bazı diğer halklar da, devlete karşı kafa tutmakta tereddüt göstermemiştir. Kendi kabilevi menfaatları icabı, kimseye sormadan ve danışmadan, istedikleri şehirleri işgal etmekte ve hayvanları için geniş otlakileri ellerinde tutmakta idiler. Nihayet, sonsuz ve durmak bilmeyen göçler, siyasi ve keyfi işgaller, halkı rahatsız etmeye başlamış, devlet idaresine bir takım külfetler yükletilmiştir. O kadar ki, Selçuklular devletine bağlılıkları nispeten zayıf olan Oğuz halkı, çağın bütün mesul müesseselerini harekete geçirmiş, kabile çıkarlarının kolayca elde edilmesine çalışmışlardır. Fakat Selçuklular devletinin kurucusu durumunda bulunan bu Oğuz-Türkmenlerini tatmin etmek o kadar da kolay olmamıştır. Kurdukları devlet üzerindeki haklarını müdrük olup, kendilerini devletin aslı kurucularından saymakta idiler. Nitekim çağın ağır basan mütefekkir devlet ricalinden Nizamü'l-Mülk, Türkmenlerden "bıkkınlık geldiğini" belirtmekle beraber, devlet üzerindeki haklarını da, açıkça kabullenmektedir. Bu da gösteriyor ki, Selçuklular devleti, Oğuz-Türkmen boylarını ihmali şöyle dursun, onlara boyun eğmek ve onlarla hesaplaşmak mecburiyetinde idi.

Çünkü "Uc"lardaki Türk boy ve uruğları, uzun zaman, lafzen ve sözde Selçuklular idaresine bağlı kalmışlardır. Fırsat kolluyarak vergi vermekten ve umumiyetle amirlerini dinlemekten yan çizmişlerdir. Devlet idaresi başındakilerin, kendi aralarındaki çekişme ve geçimsizliklerin de, bunlardan faydalanma temayülü göstermeleri, haddi zatında, pek şımarık olan bunların, cesaretini bir kat daha artırmakta idi. Zaman zaman ticaret kervanlarını yağma ve talan ettikleri de olurdu.

Oğuz-Türkmen boylarının Ön-Asya ölçüsündeki serpişlerini, tevsi edecek elimizde bir hayli etnonimik ve toponomastik unsurlar da vardır. Bunlar aracılığı ile Anadolu Türkçesinin gerçek sahiplerini bulmak ve soy birliklerini belirtmek, nisbeten kolaylaşmıştır. Eski Türk boy ve soy hatırasını taşıyan bu toponimlerden bir çoğu, aynı zamanda etnonim değerini de taşımaktadır. Bunlar : Oğuz, Peçenek, Afşar, Kayı, Kargın, Alayontlu, Bayat, Yazır, Alkaevli, Kınık, İğdir, Bekdili (Bey-

dili), Dodurga, Salur, Çepni, Bozok, Bügdüz, Karaevli, Çavundur, Bayındır, Teke, Üçok, Eymür, Yüregir, Dögez, Yıva, Yörük ve sairedir ¹².

Bu kadar çeşitli Türk boylarının âdeta sözleşmişçesine, Ön-Asya'ya taşmaları ve yerleşmeleri, hiç şüphe yoktur ki, yeni bir takım merkezlerin ve kültür ocaklarının kurulmasına yol açacaktı. Eskiden mevcut olanlarla, yeni merkezlerdeki yerli Hıristiyan unsurların vaki karşılaşmalarında, Türk halkı arasındaki din ayrılığı yüzünden, beklenen süratli bir asimilasyonun düşünülmesi yersizdi. Her iki cephede de din, inanç gevşemeleri görüldüğü halde, yine de Haçlı seferlerini körükleyecek kadar çok itinalı ve kuvvetli ruhanî mutaassıpları var idi. Üstelik, Şiilik taassubu ile "Baba"lar da, İslâm dini adına, iç mezhep mücadelesini kışkırtmakta bire bir idiler. Bunlar, Selçuklular devleti yapılışındaki, çıkar yarışlarını, pek âlâ bildiklerinden, iç kaynaşmayı alevlendirmekte, hiç bir zorlukla karşılaşmamakta idiler. Meşhur Baba İshak harekâtı bunun en iyi bir misalidir. Baba-İlyas Horasanîden terbiye görmüş olan bu "Baba", Şiilik akidesinin yayıcılarından biri olup, iç huzuru bozacak kadar, becerikli idi ¹³. Ve kendilerine mahsus özel bir muhalefet merkezi bile kurmuşlardı. Bu suretle, Selçuklular devleti içerisinde, iç toplum hayatı çığırından çıkartacak, ona çeşitli gaileler verecek, yine de ruhanî bir zümre mücadelesi de var idi.

Fakat mesele "Baba"larla hiç te kapanmamıştır. İslâm dini kisvesi altında "batını"lar, "kalender"ler ve emsâli gibi diğer tarikat mensupları da, Ön-Asya topraklarındaki yerleşmelerde kendi talihlerini denemekte gecikmemişlerdir. "Seyyit"ler, "Sufi"ler ve genellikle "derviş"ler, hep birlikte, yeni Türk devletinin bünyesinde ve kültür yapısında, kendilerine yer bulmuşlardır. Çeşitli inançlara bağlı kalmalarına bakılmıyarak, Ön-Asya Türk kültür ve dilinin yerleşmesinde vazifeli sayılmışlardır. Bunlara yanaşı Selçuklular devletinin kuruluşunda "Uc Beyleri", "Akıncılar", "Alplar" ve emsâli gibi askeri kuvvet de, devlet idaresine katılmak iddiasında idi. Gerçekten de bunlar, toplum halinde, devlet hayat ve nizamını etkileyecek seviyeye ulaşmış bulunmakta idiler. "Fütüvve" nizamlarına tâbi "Gaziyanı Rum", "Fatihan" gibi yersiz ve yurtsuz sayılan bir takım mücahitler de, devlet içi meselelerde yer ayrılmasını ısrarla istemekte idiler. Kuvvet ve teşkilâtı hiç te azımsanmıyacak kadar etkili bulunan bunlara bir de "Âhi" teşkilâtı eklenecek olunursa, yeni Selçuklular devletinin ne gibi pürüzlü ve

¹² Tesbit edilen Türk etnonimleri kaynaklarda birbirinden farklı telaffuzlardadır. Bak: Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)* 1967 ve M. H. İnanç, *Türkiye tarihi Selçuklular devri*, 1944.

¹³ VI. Gordlevskiy, aynı eser s. 97.

yıpratıcı iç meseleler karşısında bulunduğu kolayca anlaşılabilir olur.

Âhî'ler, Anadolu sahasında en iyi teşkilâtlanmış tarikattan sayılmaktadırlar. Memleket idaresi üzerinde en ağır basan bir zümre olmuştur. Kendileri ile hesaplaşmak, bir nevi zaruret haline gelmiştir. Bu tarikata mensupların, yiğitler başçısına "Reis-i fityan" adı verilmiştir. Başlangıçta sultan muhafazasına memur muhafız alayı vücuda getirmiş ve zamanla, devlet idaresi mekanizmasının en kudretli noktasını işgal etme fırsatını bulmuşlardır. Bu kadar yüksek mevkii elde eden "fityan"lar, elbette dini ve sufi edebiyatta yer tutmayı da unutmamışlardır. Kendilerine mahsus ayrıca ahlaki kaideleri içerisine alan "Fütüvve"leri de var idi. Çağın bir nevi şövalyelik vasıflarını kendilerinde toplamışlardır. Özel giyisileri ve kuşamları vardır. Örfü hukukla birlikte, özel tarikat usul ve kaidelerini telif etmeği başarmışlardır. Muhitten ve başkalarından ayrılma heveslisidiler.

Âhî'ler dışında, ortalıkta vazife almak isteyenler arasında bir de "cigit"ler bulunmakta idi. Bunların tatmini, devlet gailelerinden sayılırdı. Nitekim Mogol istilâsını fırsat bilen "Âhî"ler nüfuz ve hakimiyetlerini genişletmek imkânını sağlamışlardı. Ve neticede, oldukça mümtaz ve seçkin bir mevkie kavuşmuşlardır. Memleket kültürünün gelişmesinde, üzerlerine düşeni yapmaktan çekinmemişlerdir. İddia edildiğine göre, Avrupa şövalyeleri kendi teşkilâtlanma şeklini, Anadolu şövalyeciliğinden almışlardır. İbni Battuta, Anadolu gezisinde "Ahiyan al-fityan" - "Kardeş yiğitler" e, bir çok Türkmen köylerinde rastladığını yazmakta ve böyle bir zümrenin artık kurulmuş olduğundan bahsetmektedir. Buna muvazi, yine Anadolu'da "Bacıyanı Rum", yani "Kadınlar" teşkilâtı da mevcut olmuştur.

Selçuklular devleti içerisinde vücuda gelen bu itimatsızlık ve devlet işine müdahaleler, Selçuklular için tehlikeli görünen Dânişmendî'ler için âdeti mesned teşkil etmekte idi. Devletin müdafileri bulunan yerleşik "Alp"lere, "Gazi"lere, hatta din taassubu ile savaş sınırlarına koşan güce ve kuvvete rağmen, yine de, siyasi meselelerde ciddiyetlerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Kriz, bütün kuvvetiyle, devlet kuruluşunu tehdit etmekte idi. Mücadeleye atılan ve inanışlarıyla devlete bağlı kâlanlar arasında, destan yaratacak kadar güçlü şahsiyetler de yetişmiş idi. Bunlar arasında, bilhassa "Seyyid Battal", Türk kültür tarihinde iz bırakmış şahsiyetlerden sayılırdı. Sembolik bir Türk savaşçı temsilcisi bulunmakla beraber, hakkında söylenen ve çok okunan bir de destanı vardır. Türk dil ve edebiyatının ilk örneklerinden biri sayılan bu eser, aslında, Emeviler devri Küçük-Asya din mübarezesine atılan bir arabin tarihi hatırasını canlandırmaktadır. Fakat bu destan, uzun zaman zanne-

dildiği gibi, yalnız İslâm alemi muhitini etkilemekle kalmamış, Bizanslıların "Digenis Akrit" hikâyesinin türeyişini de temin etmiştir¹⁴. Çünkü İslâm ve Hıristiyan alemi arasında hudut boyu savaşlarının çok eski mazili bir tarihi vardır. İşbu mücadelenin ilk tepkilerine daha X. yüzyılda teşekkül etmiş olan Diogénis Akritas'ta rastlamaktayız, Buna yanaşı Suriye taraflarında, Haçlılarca şiddetli mücadele açılmış ve bu savaş yüzünden türlü destanlar vücuda getirilmiştir. Bu hareketin en bariz bir sembolik örneğini "Battal Gazi" hikâyelerinde bulmaktayız. Ne var ki Bizans kahramanlarının¹⁵ mezarı kendi topraklarında olduğu halde, İslâm-Türk mücahidinin mezarı bugünkü "Seyit Gazi" dedir. Türk kültür tarihinde, büyük Türk mücahitlerinin torun ve ahfadı bulunan Bektaşî dervişleri de, kendilerine mahsus ocak kurmakla, bir kült vücuda getirmişlerdir. Buna göre, kahraman Battal Gazi hakkındaki edebiyat, İslâm-Hıristiyan mücadelelerinin bir nevi teşvikçisi ve destekçisi mahiyetindedir.

Oğuz-Türkmenlerinin Anadolu'da kurdukları yeni devlet, teşkilât ve kültür bakımından, tamamiyle Orta-Asya Türk göçebelerinin geleneklerine uymakta idi. Bütün Türk Boylarında olduğu gibi, bunlarda da iç kabile yapısı "Sağ" ve "Sol" kanatlara ayrılmıştı. Bunlardan "Sağ kol" un başında Kayı, "Sol kol" un başında ise Bayındır kabilesi bulunmakta idi¹⁷. "Kitabı Dedem Korkut"ta Bayındır han, Oğuz boyunun en muteberi ve nüfuzlusu olarak gösterilmektedir. Millî geleneği canlandıran diğer hususiyetler de, Anadolu'nun ilk kültür hareketi tarihinden itibaren, kendi varlığını aynen yaşatmıştır. Her Türk boyu savaşlara, birer tümenle katılmak mecburiyetinde sayılırdı. Daha fazla katılanlar da bulunurdu. Bunun dışında diğer bir takım askeri ve idari makamlar da mevcut olmuştur. Yazıcıoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Oğuz ordusu teşkilatına mensup "Sever" ler, "Ellibaşı" lar ve ve emsâli gibi, yeni yeni teşkilât dereceleri kurulmuştu. Bütün bu teşkilât konjüktürü, Oğuzların sıkı sıkıya kendi ana geleneklerine bağlılığını göstermektedir. "Şölen" merasiminin yapılması, çok eski Türk geleneklerinden biri mesabesinde. Diğer, boyun şeref ve varlığını koruyan ve belirten bir yığın diğer merasimler de

¹⁴ H. Gregoire, *L'épopée byzantine et ses rapports avec l'épopée turque et épopée romane*, Bulletin de la classe lettres et des sciences morales et politique de l'Académie R. de Belgique, XVII, 1931, s. 463 vd.

¹⁵ H. Gregoire, *Le tombeau et le date de Digenis Akritas*, Byzantion, XI, 1931, s. 481-508.

¹⁶ Th. Menzel, *Das Bektaochi-Dloster Sejjid Ghari*, MSOS, XXVIII, Abteilung II, s. 82-125.

¹⁷ F. Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*, Türk Hukuk ve İktisat mecmuası I, 1931, s. 193-194.

bulunmuştur. Bütün bunlar Oğuz boyunun yerleşme kültü canlılığını belirtmektedir. Selçuklular devleti bu bakımdan, cidden dikkatimizi çeken bir çok eski Türk toplum kültür hayat yaşantılarının bir nevi nâkili durumunda olmuş ve bu vasfı ile bir çok şeyler teminine çalışmıştır

Bozkır hayatının ihmal edilmez törenlerinden biri sayılan "Av" Oğuzlar tarafından Selçuklular devleti hayatına da mal edilmiştir. Tertiplenen "Ulu av" lar törenine ait ayrıca "Şikarname" adlı eserlerin yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu eserde av töreninin, teşkilât yapısı belirtilmiştir.

Oğuz Türklerinin, yeni edindikleri vatan içerisinde ve dışında, eski milli geleneklerini ve kültürlerini yaşatmaları, hayatlarının en değerli ve manalı cephesini teşkil etmiştir. İslâmiyeti kabullenmelerine bakmayarak, eski toplum hayatlarının varlığına sadakatle bağlı kalmışlardır. Bunu, bilhassa taşıdıkları antroponimlerde belirtmeyi unutmamışlardır. Ad ve unvan olarak kullandıkları : Kara Arslan, Kara Songur, Salur, Oğuz, Tuğrak, Sebüktekin, Kutalmış, İnanç, Oğul Beg, Doğan Paşa, Yoluk ve saire, milli gelenek nümâyişinden başka türlü açıklanamaz. Aynı sıkı bağlılığı toponimik ve etnonimik unsurlarda bulmak mümkündür. Türk kültürünün diğer sahalarında da, Oğuzlar, milli varlıklarından en az fedakârlık yapan Türk boylarından biri olmuşlardır.

Çağın Türk örf ve yasalarına ait ayrıca "Oğuzname" gibi eserlerin de yazılışı, kültür açısından lâayık görülecek özelliklerden saymamız gerekmektedir. İbni Bibi'nin, Sultan Alaeddin zamanındaki milli örfeye dayanan, defin merasimine¹⁸, veliahtların terbiye ve tahsiline, sultanın türbesine atında gömülmesine, "Hun alma" geleneğine ve saireye ait verdiği bilgiler, cidden Türk milli örf hayatını ortaya koyan en iyi örneklerdir. Selçukluların bu devir hayatı, kaynakların sağlam bildirilerine göre, oldukça yüksek bir Türk kültürü üzerine kurulmuştur. Devrin en ünlü yazarlarından birisinin annesinin "Nücum ilmi bilgini" olup erkek meclislerine serbestçe girip çıktığı, yine de İbni Bibi tarafından tesbit edilmiştir.

Millî hayat yansıması, Selçukluların milli kültür sahasında, şiddetle savaştıkları, bir takım kültür baskıları da var idi. Bunların başında Türk dilinin, Arap ve Fars dillerine karşı açtığı, muazzam savaş ve karşı koyma gelmektedir. Orta-Asyadayken, Uygur dil ve kültürünü milli kültür derecesine yükselten Türkler, Anadolu'da yeni vatanlarında, hem Uygurcaı kaldırmak, hem de Arap hurufatını millî kültür aracı olarak kabullenmek gibi çok ağır bir devre yaşamak mecburiyetindeydiler.

¹⁸ A. Caferoğlu, *Türk onomastiğinde "başlık" ve yahut "serpuş"*, VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler, Ankara 1960, s. 115.

Hele İslam dini ile birlikte Arapçanın cazibesi, milli dil kültürünü, kökünden sarsacak kadar, kesin idi. "Müşterek Orta-Asya Türkçe" sinden sıyrıldıktan sonra, yeni Ön-Asya sahasında "Müşterek Ön-Asya Türkçesi" nin kuruluşu da, Oğuz Türklerinin boyun borcu mesabesinde bir vazife sayılmaktaydı. Kâşgarlı Mahmudun, bu Oğuz Türklerinin Orta-Asya hayatındaki kültürcülük rollerini bütün kuvvetiyle belirtmekten kendisini alamayışı, bu Türk kültür kurucusu Türk boyunun önemini çağ milletlerine duyurmuştur. Anadolu, Azerbaycan, Seyhun ırmağı yöresi bir zamanlar Oğuzların yalnız at oynattıkları saha olmakla kalmamış, Türk kültür kurucularının da bunlar olduğunu ortaya koymuştur. Bugünkü ve dünkü Azerbaycan ile Anadolu edebiyat ve kültürleri de işbu eski Oğuz Türklerinin bir kültür mirasından başka bir şey değildir.

Bununla beraber Ön-Asya Selçuklular kültürü kökleşmesinde yerli otohton ve diğer gelme yabancı halkların da payı olmamış değildir. Komşu Arap ve Fars'lar dışında memleketin sanatçıları ve zanaatçıları yerli halklardan ibaret olmuş, Türk boylarının yerleşmesinde erimiş kalmışlardır. Bunlar iddia edildiğine göre, yerli Hristiyan halklardan türeme olmuşlardır. İbni Batuta, Ladik'ten bahs ederken, buralı grek kadınlarının "ladiki" adlı nefis bir kumaş dokumakta olduklarını belirtmektedir.

Aynı etki ve tesiri yerli Selçuklular mimarisinde, yapılarında görmekteyiz. Varlıklarını muhafaza etmiş olan bu maddi medeniyet eserleri, elbette Türk kültürü için çok büyük değer taşımaktadır. Sanata karşı Türk halkının beslediği sempati ve ilgi yine İbni Bibi'nin dikkatini çekmiş olacaktır ki, Ön-Asya Türk beylerinden birinin avlusunda, bulunan bir çeşmenin suları, tunçtan yapılmış bir arslan figürünün ağzından akmaktaydı. Buna ayrıca yerleşik medeniyetin, en keskin anıtı sayılan Ziraat aletlerini ve araçlarını da katmak gerekmektedir.

Komşu İran ve Arap medeniyetlerinin Selçukluları, dil ve edebiyat yönlerinden etkilediği ise bilinen gerçeklerden biridir. Hele Türk antroponimleri yanında Alaeddin, Gıyaseddin, Süleyman, Key-kubat, Key-kayus gibi yabancı antroponimlerin de kullanılması, çağın yabancı kültür tabakalaşmışın en iyi örneklerindedir. Böylece Anadolu'nun Türk kültür kuruculuğunda İran, Arap, Bizans ve Türk kültürü çatışmasına raslanmaktadır. Türk göçeri ve bozkırı halkı bu kültür çatışmasında ve kaynaşmasında yine de dik dinelmesini bilmiş, Türk kültür varlığını muhafaza etmiştir.

Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki, Selçuklular devri Anadolu'nun Türkleşmesi, sanıldığı kadar da kolay ve basit olmamıştır. Hele güçlü ve gelişmiş Arap ve İran medeniyetleri karşısında, âde-

ta imkânsız sayılmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında Selçuklular toplumunu teşkil eden Türk bağlarının türlü seviyelerde ve karakterde bulunuşları da vardır. Bunlar, ancak geniş kültür araştırmaları ile ortaya çıkmış olacaktırdır.